

L'escola rural a Catalunya: una mirada retrospectiva

JORDI FEU GELIS

L'escola rural a Catalunya ha avançat considerablement en aquests darrers quaranta anys. Enrere queda aquella institució educativa tan menyspreada per l'Administració i també per determinats col·lectius socials i fins i tot educatius, quan ser de poble i haver estudiat en una escola de poble era considerat de tercera categoria.

Aquesta millora i aquest reconeixement a la feina ben feta dels mestres, les famílies, els ajuntaments..., de la comunitat educativa en general, ha suposat per als infants d'entorns rurals la dignificació d'una institució històricament maltractada.

Simplificant el que ha estat la nostra història educativa podem dir que l'escola rural passa per dos períodes clarament diferenciats. El primer s'inicia en el segle XIX i en molts aspectes perdura fins al final de la dècada dels setanta, i el segon comença a principi dels vuitanta i es perllonga fins avui. Òbviament, entremig d'aquests dos períodes hi podem trobar fases més concretes i singulars —com la que pertany a la Segona República—, que seguint el fil del que explicarem, van esdevenir una illa en el conjunt de la política educativa hegemònica.

L'ESCOLA RURAL FINS A LA FI DE LA DÈCADA DELS SETANTA: LA «VELLA» ESCOLA RURAL

Des de finals del segle XIX —moment en què es produeix la difusió de l'escola de masses a casa nostra— fins a la fi de la dècada dels setanta del segle XX no és pas exagerat afirmar que l'escola rural —en general— és una realitat més aviat amarga, desencisadora i molt poc atractiva per a diversos sectors de la població. Això es deu, fonamentalment, a la manera com molts governs conceberen i tractaren l'escola que aquí ens ocupa, però també hi tingué a veure, tot i que a un altre nivell, la ràpida propagació d'un discurs «graduacionista» i, a partir de la dècada dels

cinquanta, la crisi del camp català, que posà de manifest la fallida de les estructures econòmiques i socials del món rural tradicional.

La manera com molts governs conceberen i tractaren l'escola rural: la política educativa

Durant el llarg període que aquí analitzem —des de final del segle XIX fins a final de la dècada dels setanta del segle XX—, les polítiques educatives destinades a l'escola rural foren, llevat del període republicà,¹ absolutament nefastes. És més, tranquil·lament les podem qualificar d'insultants i discriminatòries.

Els governs conservadors del segle XIX, així com el franquisme de la postguerra, van classificar l'escola rural utilitzant una nomenclatura específica per diferenciar-la de l'escola urbana: el Pla i Reglament general d'escoles de primeres lletres (de 16 de febrer de 1825) diu que «serán de 4ª categoría las escuelas establecidas ó que hayan de establecerse en todos los pueblos que tienen de 50 a 500 vecinos»; el Pla d'instrucció primària (de 21 de juliol de 1838) diu que els pobles de menys de 400 habitants «tendrán una escuela primaria elemental»; la Llei d'instrucció primària (de 2 de juny de 1868) estableix que els nuclis entre 500 i 2.000 habitants tindrien «escuelas de entrada»; l'Estatut del Magisteri (de 24 d'octubre de 1947) parla específicament de «las escuelas enclavadas en aldeas» o bé de «las escuelas en población diseminada», etc.

A efectes pràctics, aquesta nomenclatura condemnava l'escola rural a ser una escola marginal en el sentit més ampli del terme perquè impartia un nombre limitat de cursos, transmetia un currículum més reduït (i generalment poc adaptat a l'especificitat del medi), es dotava de personal molt poc o gens preparat i, en tant que aquest tenia un sou més aviat miserable, li era permès desenvolupar altres tasques, a banda de les pròpiament educatives.

L'estigmatització i la postergació de l'escola rural es feu ben visible durant la postguerra. A partir de l'any 1939 algunes escoles rurals del país esdevingueren, a més de tot el que hem dit anteriorment, centres de càstig per als mestres que durant la Guerra Civil «habían cometido irregularidades» o que, simplement, es mostraren poc proclius al nou règim. Conseqüentment, algunes d'aquestes escoles esdevingueren autèntics purgatoris intel·lectuals: «Quan l'administració volia castigar un mestre... per desviacions polítiques, tenia una solució diabòlica: l'enviava a una escola petita, i si era dels Pirineus millor».²

1. Període que va de 1931 a 1936-1939.

2. Tous, J. Ll., «Proposta de definició d'escola rural» a *L'escola dins el món rural. IV Jornades d'Escola Rural (Valls, abril de 1984)*, Barcelona, ICE de la UAB, p. 146.

Amb aquesta política, l'administració franquista va reforçar el que ja s'estava produint des de feia temps: que les escoles rurals fossin rebutjades per la majoria dels mestres que tenien certes aspiracions, i sobretot pels que pretenien «fer carrera» dins del magisteri.

Tot i això, la política educativa que més va perjudicar l'escola rural fou la que va dur a terme l'administració franquista a partir de la segona meitat de la dècada dels cinquanta i l'administració centralista fins al 1982. Durant tot aquest període, el Ministeri d'Educació —encapçalat per diferents ministres cada vegada més proclius als plantejaments tecnòcrates— apostà decididament per la creació d'escoles llar i les escoles comarcals —també anomenades «escoles de concentració»—, on es destinava una part important de l'alumnat d'origen rural.

La implantació d'aquestes noves estructures escolars tingué com a conseqüència immediata el tancament massiu de centres rurals, als quals, en aquella època, assistia un nombre important d'alumnes. La clausura es va fer des de la prepotència —tan característica del règim— i, sobretot, des de l'engany; tot aquest procés es va procurar endolcir-lo mitjançant la construcció d'un discurs psicopedagògic poc consistent per convèncer els pares. Els polítics i els tècnics de les diferents delegacions desplegaron un ampli aparell propagandístic on s'explicà que l'escola rural responia a un model educatiu poc racional, poc eficaç i, sobretot, limitat. Des de la perspectiva oficial, els alumnes de les escoles rurals obtenien els pitjors resultats i els era més difícil la promoció escolar; i, d'altra banda, es considerava que les escoles amb un sol mestre i amb un grup classe amb edats i nivells heterogenis dificultaven l'organització científica del treball.³

Des que s'institucionalitzà l'escola fins al final de la dècada dels setanta, però, cal parlar —ni que sigui de passada— de polítiques educatives sensibles amb l'escola rural. És irrefutable que durant aquest període s'aprovaron propostes de diferent naturalesa amb l'objectiu de millorar i de dignificar l'escola que aquí ens ocupa.

En el transcurs del segle XIX, de fet, ja trobem propostes que denoten una certa sensibilitat per aquesta escola: els períodes en què governaren forces més o menys «progressistes» es va demanar que l'escola rural tingués el mateix estatus que l'escola urbana, i perquè això fos així era necessari que deixés de ser catalogada com a «escuela de cuarta categoría», que ampliés els trams educatius, que els mestres

3. A comarques de Girona es va construir l'Escola Llar Lluís Maria Mestres. El 1971 s'inaugura amb tota pompa, tot i que, com ja era costum a l'època, encara no estava del tot acabada. En aquest centre es van escolaritzar nens i nenes de la rodalia i sobretot de zones rurals de la mateixa comarca de la Garrotxa, del Ripollès i fins i tot de l'Alt i el Baix Empordà, que inicialment tornaven a casa seva un cop cada dos mesos o més. Per a més informació, vegeu l'article que, amb to de crítica, va escriure una de les seves mestres: JUÀREZ, A., «L'escola Llar-Olot», *Perspectiva Escolar*, núm. 159 (1979), p. 7-13.

percebéssin un sou més digne i s'ocupessin exclusivament de l'escola, que se'ls equiparessin els drets i els deures a la resta dels professionals de l'ensenyament, etc.

Durant la Segona República, especialment durant el primer govern republicà (1931-1933) i el govern del Front Popular (1936-1939), no només hi hagué una preocupació per dignificar l'escola rural en els aspectes més bàsics, sinó que, a més, hi ha algun intent d'acostar-la als interessos de la pagesia modificant els continguts curriculars. Sobre la intenció de fer una escola genuïnament rural, Catalunya comptà amb un projecte extraordinari, el que va elaborar el Consell d'Escola Nova Unificada (CENU) l'any 1936 i en el qual es pregonava, per primera vegada en la història del nostre país, una escola rural substantiva i amb fisonomia, és a dir, que no fos «una còpia empobrida de l'escola urbana».⁴

Tanmateix, en contra de les explicacions més optimistes i sense desmerèixer l'esforç del govern republicà en matèria educativa i cultural, l'escola rural —així com l'escola urbana— no va millorar gaire arran del llast que arrossegava. En aquest sentit, doncs, la política educativa favorable a l'escola petita que es va desenvolupar durant aquest període no va aconseguir massa transformacions tangibles.

El discurs «graduacionista»

Tot i ser una qüestió que generalment ens passa per alt —i potser d'entrada fins i tot la veiem llunyana—, cal dir que l'escola rural d'aquest país —majoritàriament unitària fins ben entrada la dècada dels setanta— fou durant molt temps relegada en un pla secundari arran del discurs «graduacionista» que aposta per la graduació de l'escola.

La graduació de l'escola —és a dir, el procés pel qual un centre s'organitza en diferents aules per acollir alumnes d'edat i de nivells (suposadament) homogenis sota la tutela d'un mestre tutor que, a la vegada, està a les ordres d'un director— fou iniciat a mitjan segle XIX i propagat amb una certa intensitat en el transcurs del segle XX «gràcies» a l'acció de mestres renovadors que sintonitzaven amb la pedagogia moderna, intel·lectuals vinculats al moviment regeneracionista i, en darrera instància, de la nova classe política liberal que a poc a poc procurava fer-se un lloc, no pas sense dificultats, en l'escena política. Per això diem que l'escola graduada —àdhuc el discurs que la sosté— neix i es difon gràcies a argumentacions d'ordre pedagògic, «intel·lectual» i polític.

Una part important dels mestres renovadors i «progressistes» d'aquest país reclamaven una vegada i una altra la implantació de l'escola graduada per desmassificar les escoles unitàries —aleshores esteses per tota la geografia—, per afavorir la

4. Per a més informació, vegeu FEU, J., «Política educativa i escola rural durant el franquisme», *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, núm. 8 (2005), p. 63-77.

incorporació de les pedagogies d'avantguarda, per facilitar la introducció dels principis de la ciència positiva experimentats des de feia temps per Taylor en l'àmbit laboral i, en darrer terme, per donar un aire de científicitat al centre així com a la tasca del mestre. El professor Antonio Viñao ho explica amb gran precisió quan diu:

Con la escuela graduada, según sus defensores, se abría la puerta a la renovación de la enseñanza, sus métodos y contenidos. Sólo en ella podían llevarse a cabo, con plena eficacia, aquellas innovaciones a las que se alude una y otra vez en textos y escritos pedagógicos... Determinadas actividades precisaban, desde luego, espacios *ad hoc* y un número suficiente de clases y alumnos: cantina, campos de juego, talleres, biblioteca, clases de dibujo, museo, laboratorio, etc. Al fin y al cabo muchas de esas actividades también eran posibles en la escuela unitaria. Sólo que de manera diferente. La cuestión de fondo era otra: dar un estatus o carácter científico y profesional a la tarea de enseñar. Revalorizarla socialmente. A la racionalidad científica de la escuela graduada correspondía una racionalidad pedagógica. Y viceversa. Ambas, además, con una base o presunción científica.⁵

El cas és que, amb una certa rapidesa, els arguments defensats per aquests mestres, així com pels regeneracionistes i els liberals il·lustrats,⁶ no només crearen un estat d'opinió favorable envers l'escola graduada, sinó que a més, i generalment d'una forma indirecta i no premeditada, desacreditaren l'escola unitària i tot allò que ocorria a dins. En molt poc temps s'instal·là en l'imaginari col·lectiu de mestres, famílies i buròcrates de l'administració educativa la idea que l'escola graduada era un model d'escola «superior» per ser, suposadament, la més racional, la més programada i la més organitzada. Simultàniament a aquest procés, l'escola unitària serà percebuda com una escola incompleta, mancada de tot i més per impartir un ensenyament de qualitat. D'aquí ve la necessitat de tenir en compte aquest discurs.

El declivi del món rural

A partir de la dècada dels cinquanta, i més clarament a principi dels seixanta, l'escola rural d'aquest país aprofundí l'estigma i la desconsideració que des de feia temps arrossegava arran de la crisi oberta que patí el camp i, per extensió, el conjunt del món rural.

Des de la segona meitat del segle xx fins a pràcticament la dècada dels vuitanta, el medi rural català i espanyol va entrar en una fase de decadència com mai

5. VIÑAO, A., *Innovación pedagógica y racionalidad científica*, Madrid, Akal, 1990.

6. Per a més informació, vegeu FEU, J., *Política i legislació educativa a l'entorn de l'escola unitària i cíclica: evolució i situació actual a les comarques gironines (1970-1998)*, Tesi Doctoral, Universitat de Girona, 1999, p. 89 s.

havia experimentat: es despoblaren nombrosos municipis petits arran d'una emigració massiva —concentrada sobretot en joves i en dones—, que es dirigí cap a la ciutat a la recerca de més confort i benestar; es produí un envelliment accelerat de la població i un desequilibri demogràfic que en molts casos fou irreversible; es generà una crisi profunda dels valors tradicionals, es qüestionaren les maneres de fer i de pensar que els eren pròpies arran, entre altres qüestions, de l'entrada sobtada i indiscriminada de models típicament urbans; es produí una penetració agressiva de les pautes de producció i de consum industrial i capitalistes; s'alteraren de forma important les estratègies de socialització; i, tal vegada això és el que més bé ho resumeix, es produí un veritable xoc cultural arran de l'enfrontament simbòlic entre dues cosmovisions que ben poc tenien a veure.

Totes aquestes transformacions van fer que el medi rural es devalués tant socialment com econòmicament; que passés a dependre enterament del món urbà —i, més concretament, del sector industrial i financer; i que perdés el poc pes específic que havia conservat fins aleshores. Dit això, doncs, en molt poc temps el camp català va esdevenir un espai molt poc interessant, apte només per a aquells que no foren capaços de llançar-se a l'aventura del progrés i de la modernització.

Si volem ser primmirats, a partir de la dècada dels cinquanta el món rural català no només va caure en la desconsideració social i econòmica, sinó que també ho feu en la vessant política. Fou justament en aquesta dècada quan des de les instàncies governamentals franquistes es va planejar el desmantellament discret del medi que aquí ens ocupa mitjançant la concentració de la població en entorns urbans-industrials creats *ex professo* que en el llenguatge del règim s'identificaven amb el nom, indubtablement eufemístic, de *polos de desarrollo* (el primer, creat el 1964).

No costa gaire imaginar quant devia perjudicar a l'escola rural tot aquest panorama: qui tenia ganes de portar el fill o la filla a una escola ubicada en un entorn que, pel que semblava, estava condemnat a desaparèixer? Quins mestres tenien ganes d'anar a raure en uns pobles que es trobaven en les condicions suara descrites? Per què l'administració s'havia d'esforçar a millorar l'escola d'un medi pel qual no tenia cap interès? Per què l'escola rural havia de tenir prestigi, havia de ser de qualitat, si el seu entorn patia una forta desconsideració social, econòmica i política manifesta? I així ens podríem anar fent més preguntes sense que per això canviessin massa les respostes.

A causa dels factors que fins aquí hem esmentat —política educativa hostil envers l'escola rural, propagació del discurs «graduacionista» i declivi del medi rural— més d'altres en els quals ara no ens podem entretenir, l'escola rural d'aquest país va esdevenir fins al final de la dècada dels setanta una realitat molt poc atractiva.

La majoria d'aquestes escoles es caracteritzaven per emplaçar-se als llocs més rònecs —als baixos de l'ajuntament, a l'antiga rectoria, a l'atri de l'església, a una antiga quadra emblanquinada, etc.— i no tenien les mínimes condicions

higièniques. D'altra banda, bona part de les escoles rurals impartien una educació llibresca, descontextualitzada, memorística i enciclopèdica; transmetien coneixements absolutament deslligats dels interessos dels alumnes i desvinculats del medi rural; ensenyaven —en el millor dels casos— les quatre regles bàsiques per poder llegir, escriure i comptar. Durant tot aquest període, l'escola rural també es caracteritzà per ser un centre disciplinat i repressiu, per comptar amb mestres amb poca o nul·la formació, amb poc prestigi i gelosos de la seva autonomia, etc. Com podia ser atractiva una escola amb aquestes característiques?

Si a final de la dècada dels setanta l'escola rural semblava que havia tocat fons, que estava a punt de desaparèixer, a partir dels vuitanta va començar a fer un gir esperançador. Respecte a aquest fet, són ben il·lustratives les paraules de J. Ll. Tous quan diu que «com totes les coses de casa nostra, quan tot sembla ensorrat, sorgeix de nou amb més força i més il·lusió que mai. Això és el que passa amb l'Escola Rural».⁷

A què es deu la revifalla? Quins factors la impulsen? A final de la dècada dels setanta, i amb més claredat a partir de la dècada dels vuitanta, l'escola rural a Catalunya va començar a ser una realitat creïble gràcies a les manifestacions i les accions que varen emprendre diversos agents vinculats a l'àmbit educatiu, polític i sindical.

En aquest gir copernicà, que en aquest apartat final només esbossem a fi d'apuntalar els factors del canvi, cal parlar, en primer lloc, del paper assumit pels mestres de les escoles rurals. Però no podem oblidar de cap manera quant hi van contribuir el paper de moltes famílies, l'esforç mostrat pels moviments de renovació pedagògica i més concretament pel Secretariat d'Escola Rural,⁸ l'interès dels sindicats i d'alguns partits polítics que jugaren un paper fort durant els primers anys de la democràcia i la política endegada pel Departament d'Ensenyament, sobretot en el moment que es comencen a fer els traspassos, i més endavant també cal considerar el treball que ha fressat el Grup Interuniversitari d'Escola Rural (GIER), en tant que estructura interuniversitària que ha estat capaç de bastir ponts entre el món acadèmic i escolar organitzant jornades adreçades als estudiants de Magisteri i realitzant investigacions en l'àmbit específic de l'escola rural.⁹

7. Tous, J. Ll., *op. cit.*, p. 148.

8. Per a una història sobre aquesta organització, vegeu SOLER, J., «Història del Secretariat d'Escola Rural de Catalunya», conferència presentada a les XI Jornades d'Escola Rural de Catalunya, Torroella de Montgrí, 2001.

9. Aquest grup, constituït per diversos representants de les universitats catalanes (de Barcelona, de Girona, de Lleida, de Vic, Rovira i Virgili, Ramon Llull i Autònoma de Barcelona), va començar a funcionar el 1995 amb l'objectiu de «contribuir a millorar la qualitat de l'educació en el context rural, impulsar l'escola rural des de la Universitat, sensibilitzar i formar els futurs professionals sobre el coneixement d'aquesta tipologia d'institucions educatives, implicar els mestres i les mestres de l'escola rural en aquest impuls», etc.